

Boekbesprekingen

A. Szirmai, *Inequality observed. A study of attitudes towards income inequality. Dissertatie, Groningen, 23 okt. 1986, 534 p. (bestelling f 47 op giro 3371477 t.n.v. A. Szirmai, Ten Boer).*

Verdelingsvraagstukken staan opnieuw zowel politiek, maatschappelijk als wetenschappelijk in de belangstelling. In de wetenschappelijke benadering van verdelingsvraagstukken kunnen een objectieve en een subjectieve benadering onderscheiden worden. In de objectieve benadering gaat het om feitelijke informatie over de huidige verdeling en de factoren die daaraan ten grondslag liggen. Bij de subjectieve benadering staat de perceptie van de verdeling, de opvattingen van personen over die verdeling en de verklaring daarvan centraal. Deze subjectieve benadering is ook voor de politiek en het beleid van belang, omdat aanvaardbaarheid en doeltreffendheid van inkomensverdelingsbeleid in sterke mate bepaald wordt door de maatschappelijke steun die het geniet.

Szirmai heeft met zijn proefschrift een belangrijke bijdrage geleverd aan deze subjectieve benadering. Centraal onderwerp van zijn studie zijn de oorzaken en gevolgen van houdingen ten aanzien van inkomensongelijkheid. De empirische gegevens zijn afkomstig uit interviews onder een representatieve steekproef van de volwassen leden van de Nederlandse beroepsbevolking in 1980 ($N = 952$).

In zijn dissertatie zijn een aantal reeds eerder in tijdschriften gepubliceerde artikelen opgenomen, aangevuld met nieuwe analyses. Het accent ligt nu op theoretische analyse en interpretatie van de data. Na een inleiding behandelt Szirmai in hoofdstuk 2 de trend in inkomensongelijkheid in Nederland (1938-1980) en het gevoerde loon- en inkomensbeleid (1945-1980). Hoofdstuk 3 is een theoretisch hoofdstuk waarin zijn probleemstelling geplaatst wordt in de context van twee theoretisch sociologische basisdimensies voor analyse die hij meer op elkaar wil betrekken, nl. coördinatie en stratificatie.

In hoofdstuk 4 geeft hij een beschrijving van de opvattingen die onder de Nederlandse bevolking leven over inkomensongelijkheid. Hij concludeert dat er sprake is van een niveleringsethos. Zowel mensen met een hoog als met een laag inkomen zijn voor inkomensnivellering volgens het Robin Hood principe: neem van 'de rijken', geef aan 'de armen'. De gevolgen van deze stellingname voor het eigen inkomen worden echter niet altijd onderkend. Wel is het zo dat men de bestaande beroepenrangorde en de daarbij horende inkomensladder onderschrijft.

In hoofdstuk 5 wordt met behulp van verschillende theorieën geprobeerd om de in het voorgaande hoofdstuk beschreven variatie in opvattingen te verklaren (regressie-analyse). Objectieve variabelen (bijv. inkomen of klaspositie) blijken minder variatie te verklaren dan subjectieve variabelen (relatieve deprivatie).

In hoofdstuk 6 geeft de auteur een interpretatie van het nivelleringsethos tegen de achtergrond van fundamentele veranderingsprocessen in de geïndustrialiseerde wereld (sociale differentiatie). Hij concludeert o.a. dat in de abstracte context van ongelijkheid op samenlevingsniveau mensen kiezen voor grotere gelijkheid, terwijl ze op het concrete niveau van de werkplaats meer voor ongelijkheid kiezen, voor een relatie tussen prestatie en beloning.

De hoofdstukken 7, 8 en 9 gaan achtereenvolgend over inkomstentevredenheid, de bereidheid tot inkomensmatiging en de relatie tussen inkomensongelijkheid en sociale conflicten. Per onderwerp behandelt de auteur een aantal relevante theorieën die hij operationaliseert en confronteert met zijn data. De belangrijkste conclusies zijn, dat bij inkomstentevredenheid zowel 'utility' (Van Praag en Kapteyn) als 'equity' (Jasso) een rol spelen; dat het niet zo is dat matigingsbereidheid gering is vanwege een 'prisoner's dilemma' (Van den Doel) waarin de respondenten gevangen zitten; dat de relatie tussen inkomensongelijkheid en sociaal conflict zwak is en de geneigdheid om actie te voeren om ongelijkheid te verminderen gering is.

Het omvangrijke boek met zo'n veelheid aan onderwerpen, theorieën en analyses vraagt veel meer ruimte voor commentaar en discussie dan op deze plaats mogelijk is. Ik zal me daarom beperken tot enkele opmerkingen die kunnen leiden tot vooruitgang van het onderzoek op dit gebied.

— De relatie tussen algemene theorie (hfdst. 3) en onderzoek is in Szirmai's boek niet overal even duidelijk. Een nadere uitwerking zou m.i. ook de systematiek van het boek hebben kunnen verbeteren. De overgang tussen de hoofdstukken 2 t/m 6 en 7 t/m 9 is nogal abrupt.

— De keuze voor analyse van zijn survey als databestand op zich, zonder het te relateren aan eerder uitgevoerde, vergelijkbare surveys, is jammer omdat voor zijn probleem de analyse van ontwikkelingen en trends uitermate relevant is. Een belangrijk deel van zijn theorie verwijst hier ook naar.

— Opvallend is ook, hoe in hoofdstuk 2 de ontwikkeling van de feitelijke ongelijkheid en van het loon- en inkomensbeleid gescheiden wordt zonder dat beide aan elkaar gerelateerd worden.

— De beperking van de steekproef tot de actieven valt te betreuren, de argumentatie (de hoge kosten, het grote gewicht van de actieven in ons politiek systeem) vind ik niet overtuigend.

De voorgaande punten verwijzen naar volop werk voor vervolgonderzoek. Mijn wens is dat dit vervolgonderzoek even degelijk uitgevoerd zal worden als Szirmai dat bij het zijne heeft gedaan en dat het vorm zal krijgen in een publikatie die even stimulerend, leesbaar en goed gedocumenteerd zal zijn als het hier besproken boek.

P.J. van Wijngaarden

W.J. van Noort, L.W. Huberts en L. Rademaker, Protest en pressie; een systematische analyse van collectieve actie. Assen/Maastricht: Van Gorcum, 1987.

'Protest en pressie' biedt voor niet-ingevoerde lezers een nuttig overzicht van wat er op het terrein van collectieve actie in de Angelsaksische literatuur beschikbaar is. In een zevental hoofdstukken worden ze onder deskundige leiding van een drietal Leidse sociologen rondgeleid. Maar — zoals dat zo vaak gaat met georganiseerde excursies — er moet teveel bekeken worden in te korte tijd.

Het boek valt uiteen in drie delen. Het eerste deel is inleidend van opzet. Het omvat een introductie van het verschijnsel collectieve actie (hfdst. 1), een schets van protestbewegingen in het naoorlogse Nederland (hfdst. 2), en een bespreking en evaluatie van de belangrijkste benaderingen in de literatuur (hfdst. 3). Het tweede deel bestaat uit een viertal hoofdstukken met onderwerpen die binnen de benadering die de auteurs voorstaan, van belang zijn, te weten het mobiliseren van hulpmiddelen (hfdst. 4), strategieën en tactieken (hfdst.

5), interorganisatiele netwerken (hfdst. 6) en de invloed van protest en pressie op het overheidsbeleid (hfdst. 7). Het laatste, korte deel is een wegwijzer in de literatuur.

De auteurs hebben niet een diepgaande beschouwing willen schrijven, maar een inleiding om geïnteresseerde lezers wegwijs te maken in de veelheid aan benaderingen en terminologieën die in omloop zijn. Beide voornemens maken ze waar. Daarin ligt ook de zwakte van het gebodene: zoveel zaken passeren de revue, dat de lezer nogal eens met meer vragen dan antwoorden achterblijft. Het sterkst doet dat zich voor bij de twee inleidende hoofdstukken, die resp. een historisch overzicht en een overzicht van theoretische benaderingen bevatten. Het historisch overzicht is te veel in een journalistieke terugblik op de naoorlogse jaren blijven steken. Een theoretisch kader waarmee ontwikkelingen als de daar beschrevene geanalyseerd worden en gerelateerd aan politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in de Westerse democratieën, wordt node gemist. Het overzicht van theoretische benaderingen maakt duidelijk dat tien pagina's voor de bespreking en evaluatie van een zestal theoretische invalshoeken te weinig is. Het zou geen kwaad gekund hebben, indien de auteurs wat van hun schema's en indelingen uit de latere hoofdstukken hadden ingeleverd voor een uitvoeriger discussie van deze theoretische invalshoeken. Dan hadden ze die aandacht aan de theorieën van Smelser, Turner en Killian en over nieuwe sociale bewegingen kunnen besteden, die nodig is om te begrijpen waar ze over gaan. Dan was ook een evenwichtiger bespreking mogelijk geweest van de kritiek op de relatieve-deprivatie-theorie, die meer recht gedaan zou hebben aan haar verdiensten. Dan had ook een overtuigender rechtvaardiging gegeven kunnen worden voor de voorkeur van de auteurs voor de 'resource mobilization'-benadering. Gegeven de belangstelling van de Leidse groep voor de organisatiele kant van sociale bewegingen en de effecten van protest en pressie, is deze voorkeur wel begrijpelijk, maar de lezer verdient het uitgelegd te krijgen waarom een keuze die de

opzet van een boek bepaalt, is gemaakt.

De resterende hoofdstukken bieden een goed overzicht van wat bekend is op de thema's die ze bestrijken. Een bezwaar daarbij is wel dat de auteurs nogal eens in opsommingen en schema's blijven hangen, zonder aan een meer analytische beschouwing over het behandelde toe te komen, zoals bijv. in de hoofdstukken over protest- en pressiemiddelen en strategieën en tactieken. Daardoor wordt soms de aansluiting gemist bij belangrijke discussies in de literatuur over sociale bewegingen, zoals die over de vermeende gunstige of ongunstige werking van externe (d.w.z. van buiten de actievoerende categorie komende) hulpmiddelen of die over de curvilineaire relatie tussen protest en repressie. Aan de neiging onderwerpen te noemen die ten onrechte niet behandeld worden, wil ik niet al teveel toegeven. Een tweetal uitzonderingen wil ik echter maken: onbegrijpelijk vind ik dat niets over leiderschap gezegd wordt, ook niet in het hoofdstuk over strategie en tactiek. Evenmin begrijp ik waarom een voor de invloed van protest zo belangrijk begrip als 'political opportunity structure' in het desbetreffende hoofdstuk onbesproken blijft.

In het eerste inleidende hoofdstuk wordt een kader geschetst waarbinnen de resterende hoofdstukken verondersteld worden zich te bewegen. Terecht wordt daar het onderscheid gemaakt tussen protest en pressie als vormen van collectieve actie en sociale bewegingen als een samenstel van actoren en activiteiten en beklemtoond dat het hier om twee verschillende zaken gaat. Tegen die achtergrond is het jammer dat dit onderscheid niet consequent wordt volgehouden. In de daarop volgende hoofdstukken worden de termen collectieve actie, sociale bewegingen en sociale bewegingsorganisaties weer door elkaar gebruikt en is niet altijd duidelijk om welk van de drie het gaat als sprake is van het mobiliseren van middelen, strategieën en tactieken, relaties en effectiviteit.

Het gebruik van tal van voorbeelden en illustraties uit de Nederlandse situatie komt de bruikbaarheid van het boek stellig ten goede.

Begrijpelijk(er)wijs putten de auteurs daarbij primair uit hun eigen materiaal. Toch is het een gemis dat – met uitzondering van hetgeen daarover in het historisch overzicht gezegd wordt – een belangrijke beweging als de vrouwenbeweging niet meer in het verhaal voorkomt. Er is voldoende materiaal voorhanden om op diverse punten in het boek de vrouwenbeweging in illustrerende zin te gebruiken.

De kritische kanttekeningen die hier geplaatst zijn, nemen niet weg dat Van Noort c.s. een bruikbaar en leesbaar boek geproduceerd hebben. Indien de vragen die het bij de lezer achterlaat, hem aansporen om met behulp van de meegeleverde wegwijzer zich verder te oriënteren, heeft *'Protest en pressie'* aan een belangrijk doel van de auteurs beantwoord.

Bert Klandermans

H.F.M. Peeters & F.J. Mönks (Red.), De menselijke levensloop in historisch perspectief. Van Gorcum, Assen/Maastricht, 1986.

Mensen worden ouder en terwijl dat gebeurt, verandert ook de wereld waarin ze leven. Het tijdstip waarop ze het ouderlijk huis verlaten, de leeftijd waarop ze kinderen krijgen, de kans die ze hebben om nog een poosje met hun echtgenoot samen te zijn als hun kinderen al uit huis zijn – op al deze gebieden hebben zich op korte en lange termijn grote veranderingen voorgedaan, die stuk voor stuk belangrijke gevolgen hebben voor de indeling en het verloop van een mensenleven. Wie de levensloop van individuen wil onderzoeken, heeft dan ook een onderwerp gekozen waarbij een ontwikkelingsperspectief per definitie onontbeerlijk is. De auteurs van dit boek wilden daarbij bovendien naar verbanden zoeken tussen de menselijke levensloop en maatschappelijke veranderingen die zich over één of meer generaties hebben voltrokken. Om deze reden kozen ze voor een historisch perspectief.

In 1985 kwamen ze in het Nederlandse cul-

tuurinstituut in Rome bijeen om daar te discussiëren over 'theoretische, methodologische en inhoudelijke aspecten van een historische gedragswetenschap in het algemeen en een historische ontwikkelingspsychologie in het bijzonder' – een aanmerkelijk breder onderwerp dan de titel van hun bundel suggereert. De conferentie had een interdisciplinaire en internationaal karakter: tien van de twaalf deelnemers waren psycholoog, één was kunsthistoricus en één historicus; ze waren afkomstig uit België, de Bondsrepubliek Duitsland en Nederland.

Het belangrijkste punt dat de auteurs met elkaar gemeen hebben, is hun kritiek op de statische en Westerse karakter van de huidige psychologie. In hun ogen kan de menselijke persoonlijkheid alleen historisch worden bekeken. De moeite die ze zich getroosten om deze opvatting te verdedigen, lijkt erop te wijzen dat psychologen de geschiedenis wat later ontdekken dan bij sociologen en cultureel antropologen het geval is geweest. Dit maakt hun programmatistische beweringen weinig verrassend.

De auteurs hebben niet één gemeenschappelijk theoretisch perspectief. Wel besteden ze veel aandacht aan het werk van Foucault in het bijzonder aan zijn these over 'de mach van het wetenschappelijke discours' en de invloed daarvan op bijvoorbeeld de identiteitsontwikkeling van mensen of op de relatie tussen ouders, kinderen en staat. Een andere veel geciteerde auteur is Vygotsky, voor wie de oorsprong van psychische processen in sociale interactie ligt. Ontwikkelingen binnen mensen kunnen alleen begrepen worden door het ontstaan ervan te verbinden met wat zich tussen mensen voordoet en in het verleden heeft voorgedaan. Deze gedachtengang biedt aanknopingspunten voor het uitwerken van een historische psychologie, voor een ontwikkelingspsychologie in meerdere betekenissen.

De artikelen zijn zeer verschillend van opzet en onderwerp. Naast veranderingen in de indeling in levensfasen worden culturele veranderingen in geheugenprocessen van kinderen onderzocht; naast een verkenning van de bruikbaarheid van iconische bronnen bij on-

derzoek van de menselijke levensloop, wordt het vermoeden geopperd dat identiteitsproblemen wel eens door de psychologie gescha- pen zouden kunnen zijn. Programmatische en wetenschapstheoretische overwegingen nemen in vrijwel alle artikelen een belangrijke plaats in. Daarbij vind ik die artikelen het inter- essantst, waarin niet alleen wordt uiteenge- zet hoe de menselijke levensloop bestudeerd zou moeten worden, maar waarin ook de daad bij het woord wordt gevoegd. Dat geldt bijvoorbeeld voor een stuk als dat van Van Meel, over de biologische voorwaarden van de levensloop. Van Meel zoekt onder andere een verklaring voor de stijging van intellec- tuele capaciteiten over enkele generaties. Het eerste waaraan men in dat verband zou den- ken, is het verbeterde opleidingsniveau. Van Meel verdedigt echter de stelling dat deze ver- groting van intellectuele capaciteiten vooral is toe te schrijven aan verbeteringen in de alge- mene gezondheidstoestand van mensen, aan een betere voedingstoestand en betere medi- sche zorg.

Al met al gaat het boek over een aantal inter- essante onderwerpen, maar het zou aan kracht hebben gewonnen, als de verschillende artikelen strenger geredigeerd zouden zijn. Voor lezers die niet hebben deelgenomen aan de conferentie in Rome, is deze bundel een losse verzameling congresbijdragen gebleven.

Rineke van Daalen

A.J.P.M. van der Avort, De gulzige vrij- blijvendheid van expliciete relaties. Proef- schrift. Tilburg University Press, 1987, 403 p.

Er wordt veel geschreven over de veranderingen die zich (zouden) voordoen in de manier waarop mensen in intieme heteroseksuele re- laties met elkaar omgaan. De socioloog Van der Avort stelt zich in het proefschrift, waarop hij aan de Katholieke Universiteit Brabant promoveerde, ten doel een samen- hangend beeld van deze veranderingen te schetsen.

Om dit doel te bereiken worden eerst inter-

views die in 1983 zijn gehouden met 25 ge- huwde en 24 samenwonende paren geanaly- seerd. Door het geringe aantal interviews, verschillen in de wijze van selecteren van ge- huwden en samenwonenden, en de hoge non- respons is er geen sprake van een representa- tieve steekproef; iets dat overigens ook niet beoogd werd. Beide partners werden afzon- derlijk geïnterviewd over diverse aspecten van hun relatie, zoals de mate van wederzijdse af- hankelijkheid, de openheid van de relatie, de onderlinge rolverdeling, de wijze waarop men beslissingen neemt en met conflicten omgaat, en de visie op seksualiteit. Op basis van dit materiaal werd ieder paar in een van drie mo- gelijke relatietypen geplaatst. Middels een 'verstehende' analyse werden deze typen be- schreven.

Het eerste relatietype dat Van der Avort onderscheidt, staat in het teken van de kame- raadschap tussen en de eenheid van de beide partners. Dit noemt hij het burgerlijke relatie- type. Het lijkt sterk op het traditionele beeld dat er sinds de jaren vijftig bestaat van het hu- welijk. Man en vrouw zijn sterk op elkaar be- trokken. Een tweede type is het partnerschap- type. Deze paren benadrukken naast het be- lang van kameraadschappelijkheid ook het belang van de eigen individualiteit. Tussen deze twee zaken moet men trachten een ba- lans te vinden. Dit vereist een voortdurend wikken en wegen. Steeds opnieuw moet er on- derhandeld worden over de grenzen van de re- latie. In het zgn. gemengde type, tenslotte, heeft een van de partners een burgerlijke en de ander een partnerschapsoriëntatie.

In het laatste hoofdstuk wordt een poging gedaan om de veranderingen die zich in de re- latiecultuur voltrekken, te interpreteren. Vaak wordt de verschuiving van het burger- lijke naar het partnerschapstype gezien als een proces van individualisering. Het indi- vidu streeft naar meer vrijheid. Deze interpre- tatie gaat Van der Avort niet diep genoeg. Voor hem ligt de kern van de veranderingen in het proces van explicitering. Hiermee wordt bedoeld dat de inhoud van een relatie steeds minder vanzelfsprekend geacht wordt: ieder aspect van de relatie wordt onderworpen aan

reflectie. Dit leidt tot het ontstaan van onderhandelingsdwang, omdat de wensen en behoeften van de partners op elkaar afgestemd moeten worden. Van der Avort ziet dit proces van explicitering als de weg waarlangs een inhoudelijke verandering van intieme relaties zich voltrekt. Na verloop van tijd zal zich een nieuw relatiemodel uitkristalliseren met autonomie, intimiteit en machtsverevenwicht als centrale idealen.

Het 'nieuwe' van deze studie zit niet zozeer in de resultaten van het verrichte onderzoek zelf. De schetsen van de relatietypen die onderscheiden worden, vertonen veel gelijkenis met de welke bijv. door Weeda of Langeveld gegeven zijn. Het nieuwe van deze studie ligt veeleer in het feit dat Van der Avort de veranderingen in de relatiecultuur vooral interpreteert als een expliciteringsproces. Hierbij wil ik dan ook een paar kritische kanttekeningen plaatsen.

Er schuilt mijns inziens een merkwaardige spanning in het perspectief dat Van der Avort schetst. In het begin van zijn betoog over het expliciteringsproces doet hij veel moeite om het unieke karakter van dat proces te benadrukken. Niet individualisering, maar explicitering vormt de kern van de veranderingen in de relatiecultuur, zo stelt hij. Verderop in zijn betoog blijkt dat explicitering toch slechts een fase is in een proces van inhoudelijke verandering van de omgang in intieme relaties. Het leidt tot het tot stand komen van een nieuw relatie-ideaal; een relatie-ideaal waarin de individualisering haar beslag lijkt te hebben gekregen. Hoe het mogelijk is dat explicitering leidt tot dit nieuwe relatiemodel, blijft in zijn betoog onduidelijk.

Van der Avort overschat mijns inziens tevens de mogelijkheden van mensen tot het aangaan van expliciete relaties, en wel in twee opzichten. In de eerste plaats zullen veel mensen niet in staat zijn om te voldoen aan de hoge eisen van zelfreflectie en onderhandelen die zo'n relatie stelt. In de tweede plaats betwijfel ik of partners die deze vaardigheden wel bezitten, inderdaad in principe alle aspecten van hun relatie ter discussie zullen stellen. Zonder een bepaald minimum aan inhoudelijke

lijke consensus over de relatie zullen de meeste mensen niet voort kunnen. In veel gevallen zal de verandering naar het nieuwe relatiemodel dan ook eerder impliciet dan expliciet plaatsvinden.

Zoals uit deze opmerkingen blijkt, overtuigt het betoog van Van der Avort mij niet op alle punten. Toch is het een interessante bijdrage aan de discussie over de veranderingen die zich op het terrein van de intieme relaties afspelen, die tevens beter leesbaar is dan de titel suggereert.

Aat Liefbroer

J. Hazekamp en I. van der Zande (red.), Jongeren. Nieuwe wegen in de sociale pedagogiek. Boom, Meppel/Amsterdam, 1987, 234 p., f 35.

Bijna tien jaar na het verschijnen van de bundel 'Sociale pedagogiek' (onder redactie van Van Essenberg, Hazekamp en Van Zuilen) is nu door dezelfde uitgever een nieuwe bundel op de markt gebracht, die niet alleen hetzelfde onderwerp heeft, maar zich ook richt op dezelfde doelgroep: 'studenten van opleidingen waarin jeugdvraagstukken in relatie tot de pedagogiek behandeld worden'. 'Jongeren' verschilt van zijn voorganger vooral door een grotere aandacht voor de geschiedenis van de sociale pedagogiek en zijn object. Was in 'Sociale pedagogiek' slechts één hoofdstuk gewijd aan de historische component, in de nieuwe bundel gaat bijna de helft van het aantal pagina's op aan 'historische lijnen'. De andere helft is gewijd aan actuele sociaal-pedagogische vraagstukken zoals die zich voordoen in en om het onderwijs, de arbeidsmarkt, het jongerenwerk, de jeugdhulpverlening en het jeugdbeleid van de overheid. De meerderheid van de bijdragen is geschreven door sociaal-pedagogen van de VU en medewerk(st)ers van de sectie Jongerenstudies en Jeugdbeleid van de RU Leiden.

De sociale pedagogiek van nu houdt zich (zie ook de titel van het boek) hoofdzakelijk bezig met jongeren in de leeftijd van ongeveer

12 tot 23 jaar. Coumou en Van Stegeren maken in hun historische schets van de sociale pedagogiek duidelijk dat deze preoccupatie het resultaat is van een historisch keuzeprocess. Aanvankelijk stond de sociale pedagogiek vooral voor een *program*, een stroming in de pedagogiek die tegenover de individuerichte pedagogiek de opvoeding als maatschappelijke taak vooropstelde, en dan in het bijzonder 'de verheffing van de arbeidersklasse'. In de praktijk richtte deze vorm van pedagogiek zich voornamelijk (maar niet uitsluitend) op jongeren uit de volksklassen; zij poogde door 'verantwoorde vormen van vrijetijdsbesteding' de maatschappelijke integratie van deze jongeren te bevorderen. Dit vormingswerk in het 'derde milieu' wordt uitvoerig beschreven en geïllustreerd in het hoofdstuk van Du Bois-Reymond en Hazekamp over sociaal-pedagogische interventies. Ook de overige twee bijdragen in het historische deel stellen met terugwerkende kracht de jeugd centraal als object van de sociale pedagogiek: Dibbitts beschrijft de veranderende culturele positie van jongeren zoals die in de beeldvorming van bezorgde volwassenen tot uiting kwam, en Van der Zande en Gerritsen geven een historische rondleiding door het jeugdbeleid van de overheid.

De teneur van de hoofdstukken in het historische deel van de bundel is dat de vanzelfsprekendheid van de pedagogische relatie gaandeweg is ondergraven: het burgerlijke ideaal van volwassenheid, dat vroeger als norm gold, is gaandeweg door een reeks van maatschappelijke ontwikkelingen geliquideerd. Ten tweede raken jongeren in de naoorlogse periode in toenemende mate onder de invloed van niet-pedagogische interventies van volwassenen (bijvoorbeeld de commercie). Ten derde, en met het vorige samenhangend, hebben jongeren in de laatste decennia eigen leefwerelden gecreëerd, die slechts in beperkte mate toegankelijk zijn voor pedagogische interventies. De sociale pedagogiek, zo blijkt uit dit boek, is in deze ontwikkelingen meegegaan: ze heeft zich gedistantieerd van de burgerlijke positie, besteedt aandacht aan een veelheid van socialisatiebronnen, en

houdt zich vooral steeds meer bezig met de subjectieve leefwereld van jongeren. De sociale pedagogiek van nu staat – direct of indirect – op het standpunt van de jongeren'.

Deze stellingname levert twee typen problemen op, die in het tweede deel van de bundel goed geïllustreerd worden. Allereerst komt de sociale pedagogiek mét haar doelgroep te staan tegenover de 'weerbarstige maatschappelijke structuren' zoals die verankerd zijn in o.a. het onderwijs, de arbeidsmarkt en het overheidsbeleid. Voor sociaal-pedagogen blijkt het uiterst moeilijk te zijn in deze sectoren voet aan de grond te krijgen; ze lijken even machteloos als de jongeren zelf. Het tweede probleem betreft de spanningsverhouding tussen de subjectieve idealen en de objectieve positie van de sociale pedagogiek: hoezeer zij zich ook op het standpunt van de jongeren stelt, de sociale pedagogiek blijft een door volwassenen gedirigeerde interventievorm die in laatste instantie moet bijdragen aan de maatschappelijke integratie van haar doelgroep. De hieruit voortvloeiende dilemma's blijken met name in het jongerenwerk tot crisisverschijnselen te leiden: de identificatie met de jongeren en de gegroeide terughoudendheid in pedagogisch opzicht maken dat de jongerenwerker weinig anders rest dan de jongeren 'van de straat te houden'.

De twee genoemde problemen worden merkwaardigerwijs nergens in het boek systematisch behandeld, terwijl ze toch het hart van de sociale pedagogiek raken. De kritische opmerkingen dienaangaande die verspreid in het 'actuele' deel van het boek voorkomen, hadden mijns inziens uitvoeriger behandeling in een apart, meer theoretisch hoofdstuk verdiend. De afbakening ten opzichte van de algemene pedagogiek en aangrenzende vakgebieden als jeugdsociologie en adolescentiepsychologie, die nu node wordt gemist, had daarin ook een plaats kunnen krijgen. Door het ontbreken van een expliciete theoretische discussie wordt de indruk gewekt dat de sociale pedagogiek niet veel meer is (geweest) dan een door ideologische modes en praktische problemen beheerste discipline; over de

eigen systematiek van het vak blijft de lezer in het ongewisse. En in weerwil van de wervende ondertitel wordt ook geen nieuwe conceptie van de sociale pedagogiek uitgewerkt: het blijft bij een bestandsopname. De bundel biedt bij tijden interessante doorkijkjes in het historische en eigentijdse werkveld van de Nederlandse sociaal-pedagoog, en lijkt me daarom vooral als illustratiemateriaal wel bruikbaar in het onderwijs. Als systematische inleiding in de sociale pedagogiek of – wat de titel suggereert – het thema ‘jongeren’ vol doet het boek evenwel niet.

R. Abma

Fred Wester, Strategieën voor kwalitatief onderzoek. Coutinho, Muiderberg, 1987. 178 p., f 27,50.

De eerste hoofdstukken vormen een (lichte) bewerking van het eerste gedeelte van Wester's dissertatie (1984) over Glaser en Strauss' grounded theory-benadering. Daarna komen waarneming en dataverzameling aan de orde; aan weinig nieuws brengende teksten over interview en participerende observatie zijn nuttige paragrafen over inhoudsanalyse, levensgeschiedenissen en case-studies toegevoegd. Zinvol is ook het daarop volgende gedeelte over data-analyse; hier komen de praktijken van analytische inductie en de raadgevingen van Miles en Huberman, en Yin, aan de orde. De paragraaf over kwaliteitscontroles (p. 166 e.v.) is teleurstellend; niet alleen ontbreekt het waarom van bepaalde criteria (zijn 'member checks' altijd nodig?), ook staat de tekst bol van de herhalingen.

Wester verwerpt eigenlijk het 'theorie-vrij starten' van een onderzoek dat we bij Glaser en Strauss vinden; hij houdt in feite een pleidooi voor *flexibiliteit*; voor het openstaan voor een compleet omverwerpen van je aanvankelijke ideeën; voor de relevantie van tevoren onvermoede zaken. Als zodanig is dit een waardevol pleidooi. Maar wat mij betreft heeft Wester nog niet voldoende afstand ge-

nomen van Glaser en Strauss' weinig vruchtbare methodologische ideeën, neergelegd in begrippen als specificatie, reductie, integratie van de theorie, verzadiging, 'het' kernbegrip. Uiteindelijk is een benadering zoals Wester voorstaat een zeer kwetsbare; de onmogelijkheid van het vinden van een bruikbaar criterium voor 'wanneer houd ik op met begrippen te ontwikkelen' verleidt Wester tot de opmerking dat de onderzoeker 'het gevoel moet hebben dat we de belangrijkste thema's met de te ontwikkelen begrippen zouden kunnen beschrijven' (p. 56). Akkoord dat een onderzoeker af en toe op zijn gevoel afgaat, maar zodra dat het geval is, wordt het wel tijd voor een minder subjectieve methodologie. Hier wreekt zich onder meer dat Wester te veel in termen van *beschrijving* (en van begrippen) en te weinig in termen van (herformulering van) probleemstellingen denkt.

P.G. Swanborn

M. van de Vall & F.L. Leeuw (Red.), Sociaal beleidsonderzoek. VUGA, 's-Gravenhage, 1987.

Dit is een belangrijke 'state of the art' - publicatie over de Leidse onderzoekstraditie op het gebied van beleidsgericht sociologisch onderzoek, een traditie die door Van de Vall, sinds zijn terugkomst naar Nederland, met zo veel elan is opgezet en uitgewerkt. In het eerste deel van deze bundel worden algemene aspecten van het beleidsonderzoek besproken door Van Hoesel, Van de Vall, Wiersema en Nederhof. Enerzijds komen hier methodologische en kennis-theoretische zaken aan de orde, anderzijds omvat dit deel een (te) uitgebreid overzicht van allerlei infrastructurele aspecten zoals programmering, aanbesteding, onderzoeksinstellingen, departementale organisatie etc. Een kleine kritische kanttekening: enigszins hinderlijk is het geheel overbodige gebruik van allerlei Amerikanismen en pedante terminologie: positionering; discretio-naire methoden; strategische parameters; epistemologisch hoogwaardige kennis, enz. In het

tweede deel gaat het over aspecten van de 'beleidsonderzoekscyclus': entree-onderhandelingen; reconstructie van beleidstheorieën; kwantitatieve methoden; de aard van manipuleerbare variabelen; alsmede over een toepassing: het onderzoek naar indicatoren van het wetenschappelijk presteren. Auteurs zoals Maso, Leeuw, Meester, Van Gageldonk, Moed en Van Raan hebben hier bijdragen geleverd.

Men kan het een zinvol en prima boek vinden zonder dat men de impliciete hoofdstelling en rechtvaardiging: 'beleidsonderzoek volgt een eigen paradigma' onderschrijft. Immers, veel van de kritische opmerkingen en suggesties hebben betrekking op onderzoek in het algemeen, of het nu om 'disciplinegericht' of om 'beleids'onderzoek gaat (de nieuwe 'jasjes' voor het oude 'fundamenteel' en 'toegepast'). Een typerend voorbeeld is de bijdrage van Koster en Meester, die met heranalyses op materiaal van drie onderzoeken (onder meer Van Heek's Talentenproject-data) laten zien, wat het effect kan zijn van het gebruik van op minimale assumpties gebaseerde technieken van multivariate analyse. Dit heeft uiteraard niets met de specifieke problematiek van beleidsonderzoek te maken.

Nu is, sinds Van de Vall's aankondiging van een nieuw paradigma (*Sociaal Beleidsonderzoek*, Samsom, 1980), ook wel het een en ander van de pretenties van het 'anders zijn' ingetrokken. Zo lezen we nu niets meer over de 'negatieve correlatie tussen geavanceerde onderzoeksmethoden en het gebruik van de resultaten'. Nederhof verwerpt op p. 85 zelfs het paradigma-karakter van sociaal beleidsonderzoek (maar hij pleegt een stukje geschiedvervalsing door de lezer te laten geloven dat Van de Vall in 1980 ook beweerd zou hebben dat het geen Kuhniaans paradigma is; bij Van de Vall (1980) is een opmerking van die aard nergens te vinden, en de ondertitel van zijn boek luidde: 'een professioneel paradigma'). Herhaaldelijk wordt opgemerkt dat er qua methoden geen verschil is met disciplinegericht onderzoek. Wel is er sprake van een extra dimensie: de noodzakelijkheid om ef-

fectieve, manipuleerbare variabelen in het model op te nemen; het belang van het bedenken van strategisch haalbare oplossingen door rekening te houden met de waarden, vooroordelen en cognities van de opdrachtgever (en de doelgroep, zou ik willen toevoegen). Voorwaar geen wereldschokkende ont-hullingen over de aard van sociologisch onderzoek dat bruikbare resultaten moet opleveren. Ik zou het boek echter onrecht aandoen, als ik zou suggereren dat dit alles is wat de auteurs hebben te bieden; naast het meer inventariserende eerste deel biedt vooral het tweede, meer praktisch gerichte, deel veel realistisch en zinvol werk.

P.G. Swanborn

N.J. Molenaar, Formuleringseffecten in survey-interviews. Proefschrift. VU uitgeverij, Amsterdam, 1986.

1. Vergaar zoveel mogelijk grootschalige interview-surveys, waarvan het meetinstrumentarium en de gegevensmatrix beschikbaar zijn.
2. Destilleer uit deze surveys alle gesloten vragen, waarvan de antwoorden een evaluatieve dimensie bestrijken. Streef daarbij naar een pool van 500 vragen.
3. Pas, per vraag, op de waarden van de antwoordcategorieën een transformatie toe, zodat er voor alle vragen een antwoordschaal ontstaat met hetzelfde waardenbereik.
4. Beschouw de vragen als waarnemings- en analyse-eenheden.
5. Definieer nu een aantal formuleringskenmerken, beschouw deze als onafhankelijke variabelen, en verricht metingen ter bepaling van de waarden die de verzamelde vragen op deze variabelen hebben.
6. Definieer ook een aantal kenmerken van de bij de vragen aangetroffen empirische antwoordverdelingen, beschouw deze als afhankelijke variabelen, en verricht wederom metingen, i.c. berekeningen, ter bepaling van de waarden die de vragen op deze variabelen hebben.

7. Ga tot slot, multivariaat analyserend, na hoe de verbanden liggen tussen de onafhankelijke en de afhankelijke variabelen, om aldus op het spoor te komen van formuleringseffecten in interviews.

Aldus luidt in grote lijnen het originele recept dat ten grondslag lag aan het promotie-onderzoek van Molenaar. Hij verantwoordt deze aanpak vanuit onvrede met het gebrek-kige generalisatie-bereik van traditioneel, i.e. experimenteel onderzoek. Wat betreft de onafhankelijke variabelen, de formuleringsskenmerken, komt hij tot een set van 22 stuks. Deze bevat allerlei meet- en manipuleerbare vraagkenmerken, zoals het aantal antwoord-categorieën en de evaluatieve lading van de bewoordingen. De afhankelijke variabelen zijn: het gemiddelde antwoord (op de geuniformeerde schaal), de standaard-afwijking (idem), de relatieve entropie (een nominale spreidingsmaat), en tot slot de proportie antwoorden van het type 'geen mening'. De selectie van variabelen was niet gestoeld op theoretische verwachtingen. Het onderzoek was geheel inductief en exploratief.

Wat kan zo'n aanpak opleveren? Om te be-ginnen zou de correlatiematrix die zo'n onder-zoek oplevert, wel eens gekenmerkt kun-nen zijn door hoge intercorrelaties tussen de onafhankelijke variabelen (alleen al doordat deze theoretisch niet goed ten opzichte van el-kaar zijn afgegrensd), en voorts door lage correlaties tussen de onafhankelijke en af-hankelijke variabelen (er is geen theorie die aanwijzingen bevat voor zulke correlaties, terwijl er misschien bovendien van alles op storende en ongrijpbare wijze covarieert). Van een exploratieve multivariate analyse van zo'n matrix is niet veel te verwachten. Uit-spraken over formuleringseffecten, geba-seerd op zo'n analyse, zijn onvermijdelijk du-bieus, vanwege zaken als collineariteit, spuri-ositeit en kanskapitalisatie. Voorts zullen eventuele geconstateerde effecten niet gauw sterk en relevant zijn, vanwege de lage uit-gangscorrelaties. In alle redelijkheid kan men dus van een onderneming als die van Mole-naar slechts bescheiden opbrengsten ver-wachten.

De onderzoeksresultaten kloppen met deze verwachting. Zeer spaarzaam laten ze substantiële verklaarde variantie zien, en waar dat een keer anders ligt, betreft dat veelal weinig verrassends, zoals het verband tussen de aanwezigheid van de categorie 'geen mening' en de proportie 'geen mening'-antwoorden. Het zou te ver gaan als men be-weerde dat het onderzoek slechts trivialiteiten heeft opgeleverd, maar over het geheel geno-men moet de oogst toch mager genoemd wor-den. Men kan dit alleen al aflezen aan de acht richtlijnen voor het formuleren van vragen, waarmee Molenaar een concluderend hoofd-stuk samenvat en besluit. Afgezien van een enkel detail, dat bovendien niet geheel onaan-vechtbaar is, zijn al deze richtlijnen in eniger-lei gedaante reeds te vinden in menig leerboek over interviewschemaconstructie.

Het is jammer dat Molenaar zelf niet toe-komt aan een totaal-oordeel over zijn onder-zoeksstrategie. In een evaluerend hoofdstuk houdt hij zich een beetje op de vlakte door stil te blijven staan bij validerende analyses, die betrekking hebben op losse onderdelen van het onderzoek, niet op de totaliteit ervan.

Betekent het bovenstaande nu dat we hier met een nutteloos werk te maken hebben? Men zou ook het tegendeel kunnen beweren. Het onderzoek is buitengewoon degelijk uit-gevoerd. Er is bij de metingen van meerdere beoordelaars gebruik gemaakt, zodat be-trouwbaarheidsbepalingen mogelijk werden. Er is alles gedaan om storende variabelen of-wel constant te houden ofwel te meten en uit te partialiseren. De hele analyse is een keer in iets gewijzigde vorm overgedaan, waardoor de resultaten vergeleken konden worden met die van soortgelijk eerder verricht onderzoek. Er is op creatieve wijze gebruik gemaakt van aanknopingspunten in het materiaal om som-mige resultaten nog eens op quasi-experimen-tele wijze te toetsen. Ten behoeve van de bespreking en interpretatie van de resultaten zijn er allerlei extra analyses uitgevoerd. Er is waar mogelijk aansluiting gezocht bij de be-staande onderzoeksliteratuur. Er is, kortom, alles gedaan om uit de gekozen methode te ha-len wat er in zat.

Molenaars werk zou men kunnen zien als de uitvoering van een kolossaal experiment met een ontraditionele onderzoeksstrategie. Geconstateerd hebbende dat er op die uitvoering weinig of niets aan te merken valt, terwijl de uiteindelijke opbrengsten niettemin gering zijn, kan men gefundeerd zeggen dat hier van een weinig vruchtbare strategie sprake was. Met deze conclusie is de wetenschap gediend. Het is kenniswinst. In dat opzicht is het experiment geslaagd, en kan de immense arbeid die eraan ten grondslag moet hebben gelegen, de moeite waard genoemd worden. We worden geconfronteerd met de noodzaak te blijven zoeken naar nieuwe benaderingen.

Toch weer terug naar het experimentele ontwerp? Misschien wel. Men zou het naar aanleiding van Molenaars ervaringen echter ook op een geheel ander vlak kunnen gaan zoeken: niet zozeer in weer nieuwe technieken, maar in een nieuw type onderzoeksvraagstellingen. Wanneer deze meer gestoeld zouden gaan worden op theoretische inzichten in het gedrag van geïnterviewden, zouden de onderzoeksresultaten langzaam maar zeker gaan bijdragen aan wat men zou kunnen noemen de psychologie van het interview. Vraagstelling, variabelen en resultaten van zulk onderzoek zouden niet meer gesteld zijn in termen van in het oog springende vraag- en antwoordkenmerken, maar in termen van dieperliggende, psychologisch relevante variabelen. Het zou gecompleteerd moeten worden met een analyse van de samenhang tussen de psychologisch relevante variabelen en de bekende manipuleerbare interviewkenmerken. Daarbij zou dan wel eens naar voren kunnen komen dat die samenhang erg indirect en wisselvallig is. Dat is dan een probleem, dat te vergelijken is met de generalisatieproblematiek bij experimenten. Maar dit probleem is dan wel buiten het eigenlijke onderzoek gehouden, zodat er op dat vlak in elk geval progressie mogelijk is.

Een enkel woord nog over het boek als boek. Het leest niet als een roman. Een van de oorzaken daarvan is het consequente gebruik van methodologische termen als 'variabele', 'meting', 'waarde', 'eenheid', en 'niveau',

ook daar waar de verleiding groot geweest moet zijn om door gebruik van meer alledaagse termen de zinnen vloeiender te maken. De schrijver valt daarom te prijzen. De tekst krijgt er een grote mate van eenduidigheid door. Het betekent wel dat hij bestemd is voor getrainde lezers, maar dat kan men moeilijk een bezwaar noemen.

Ben Emans

Eric Gellner, The concept of kinship and other essays. Basil Blackwell Oxford. pp. 228, £ 7.50, pbk.

Wat zou de reden zijn, dat een auteur (of zijn uitgever) bij een herdruk de titel van zijn boek verandert. Liggen er buitenwetenschappelijke, commerciële oorzaken aan ten grondslag? Een nieuwe titel zou beter verkopen, omdat hij beter aan de waan van de dag appelleert. Of krijgt een boek een nieuwe titel, omdat de auteur zelf andere nadrukken wil leggen? Daarmee een verschuiving in zijn wetenschappelijke belangstelling illustrerend. Het is waarschijnlijk een combinatie van bovengenoemde oorzaken en redenen, die ten grondslag liggen aan het feit dat Eric Gellners 'Cause and meaning in the social sciences' een andere titel kreeg. Dit uit 1973 daterende boek is nu als 'The concept of kinship and other essays' in een goedkope paperback editie verkrijgbaar. Het is iets, waar we blij mee kunnen zijn, omdat zo ook jongere generaties in de gelegenheid zijn om kennis van deze opstellen te nemen.

Eric Gellner is een van de wetenschappers, wier werk ik erg graag lees. Hij is tegenwoordig hoogleraar in de 'sociale antropologie' in Cambridge. In Gellners borst schuilen twee zielen, die goed geïntegreerd zijn. Hij is èn vakfilosoof èn vakantropoloog. Hij neemt even gemakkelijk deel aan grondslagen-debatten in de wetenschap, als aan discussies over Islamitische, Mediterrane culturen. Hij deed dan ook veldwerk, onder meer bij de Berbers. Gellner is daarnaast schrijver van vele tientallen artikelen en boeken. Zijn laatste boek

handelde over nationalisme. Gellner is een pleitbezorger van 'down to earth' antropologie. De structureel-functionalistische onderzoeksmethode is in zijn handen een scherp analysewapen, en heeft bij hem niets aan kracht ingeboet.

De eerste editie van het boek ontleende zijn titel aan het opstel 'Cause and meaning in the social sciences'. Het dateert uit de tijd dat er (nog) volop werd gediscussieerd over de betekenis van Wittgensteins filosofische inzichten voor de sociaal-culturele wetenschappen. In een aantal opstellen gaat Gellner op deze, zijns inziens mistige en volstrekt ontoereikende, opvattingen van Wittgenstein in. De belangrijkste exponenten van extreme toepassingen ervan waren Peter Winch ('The idea of a social science') en McIntyre – 'social causation is of a special kind without generality, and internal to the ideas of the participants'. Zij en vele anderen met hen wilden 'de mens redden' in onze wetenschappen. Dat zou alleen maar kunnen door niet te zoeken naar causale verbanden, en door geen causale verklaringen te willen geven. Nee, er zou naar 'betekenis' moeten worden gezocht. En die zou moeten worden opgehelderd binnen zijn eigen kaders. 'Meaning was not reference to an entity', maar 'the employment of an expression in diverse concrete contexts'. Gellner is het hier volstrekt mee oneens. Hij constateert, dat wat de Wittgenstein-adepten voorstonden al lang en breed door talloos veel sociologen en antropologen werd gedaan. Wat is meer, ze deden het beter. De structureel-functionalisten deden niets anders dan instituties in hun context te plaatsen en te verklaren. Ze lieten daarbij tevens zien, 'how things are more and other than they seem'. Structuur is voor Gellner dan ook nog steeds een zeer goed bruikbaar concept. Te meer, omdat het idealistische en materialistische aspecten in zich bergt. Als daar dan nog 'power accounting', wat zoveel is als het aantonen hoe een politiek, economisch en religieus systeem een samenspel is van gegeven krachten in een gegeven tijd-ruimte structuur, bijkomt, is het helemaal goed. Wanneer de antropologen en sociologen dan ook nog een groot aantal za-

ken niet doen, wordt de structureel-functionalistische methode een wapen zonder weerga in hun handen.

'The concept etc.' bevat daarnaast een aantal korte besprekingen van (het werk van) Malinowski, Evans-Pritchard, Levi-Straus en anderen, die zich goed laten lezen. Wat niet hetzelfde is als inspanningsloos. Het blijft, bij alle inspanning, die Gellner van zijn lezers vergt, een genot om hem te lezen. Wat te denken van een begrip als 'Carnaby street marxism'. Of om te zien hoe ook grote sociologen en antropologen kleren van de keizer dragen. Hoe ze van trivialiteiten à la dag volgt op de nacht 'wetenschap' pogen te maken: 'the functional sequentialisation of diurnality by nocturnality has been established for a wide range of social structures'.

De nieuwe titel ontleent de bundel aan een opstel over de opvattingen van Rodney Needham over de relatie tussen biologische feiten en sociale afstamming. Hij komt op dit thema nog eens terug in een artikel waarin Gellner zijn pijlen richt op Barnes. Needham, Barnes e.a. ontkennen enig verband tussen beide ordes. Dat is onjuist, zegt Gellner, en hij weet dat overtuigend te brengen. Het gaat er juist om, dat antropologen duidelijk maken en verklaren hoe de participanten in een bepaalde cultuur deze relatie zien, en wat ze er mee doen.

Op de flaptekst wordt onder meer gesproken over de recht toe recht aan stijl van Gellner en een scherpzinnig oordeel. Daarmee is niets miszegd.

Durk Hak

W. Arens, The original sin; incest and its meaning. Oxford University Press, New York/Oxford, 1986. 190 p.

Incest is altijd en overal verboden geweest. Het incesttaboe is universeel. In alle culturen wordt het plegen van incest als een afschuwelijke daad beschouwd. De overtreders van dit verbod op incest wachten dan ook zware sancties bij ontdekking. Er bestaan enkele,

bijzondere uitzonderingen op dit taboe, die eens te meer zijn universaliteit bevestigen. Aan nagenoeg alle antropologische en sociologische studenten worden deze uitspraken als fundamenteel voor het menselijk samenleven onderwezen. De lezer van *The original sin; incest and its meaning*, weet al vrij spoedig, dat de bovenstaande tekst ten minste vier aperte onjuistheden bevat. Geen van de uitspraken deugen.

William Arens, de auteur van het boek, is als hoogleraar in de culturele antropologie aan de universiteit van Stony Brook (NY) verbonden. Eerder (in 1979) verscheen van hem 'The man-eating myth', een boek dat ook in Nederland de nodige aandacht kreeg. Hij bestreed daarin de opvatting dat kannibalisme eens een algemeen gangbare praktijk was. Volgens Arens had niemand die berichtte over kannibalistische praktijken, ze zelf meegemaakt. Hij concludeerde dat de beschuldiging van kannibalisme niets anders was dan een mechanisme om 'ons' te onderscheiden van 'hen'.

Arens onderzoekt in dit boek niet het incesttaboe zelf, maar de betekenis en omvang van incestueuze praktijken. Zijn belangrijkste doel was ook niet te komen met een eigen, nieuwe theorie over incest. Hij wilde de geschiedenis van al bestaande theorieën en verklaringen bestuderen. Toch komt Arens met enige opvallende bevindingen. Hij concludeert, nadat hij zijn (deels historische) materiaal zorgvuldig heeft gesorteerd en herschikt, dat 'outbreeding' en de daarmee zijdelings verbonden exogamie — In veel verklaringen worden incest en exogamie door de wetenschappers niet uit elkaar gehouden. Dit is een verschil, bijna alle jongeren weten dit uit eigen ervaring, tussen het hebben van seks en trouwen. — hun oorsprong hebben in een 'oorspronkelijk aangeboren mijding van in-teelt', veroorzaakt door een mechanisme dat nog niet geheel wordt begrepen. In de tweede plaats concludeert hij dat incestpraktijken culturele fenomenen zijn, die cultureel zijn bepaald. In tegenstelling tot Lévi-Strauss, die meende dat de aanwezigheid van het incesttaboe bepalend was voor het onderscheid tussen

natuur en cultuur, concludeert Arens dat het begaan van incest een bij uitstek culturele daad is. Incest, niet de afwezigheid ervan, is het kenmerk bij uitstek van de mens. Tenslotte, incest komt in een aantal culturen niet voor, is in nog weer andere samenlevingen verboden, en is soms voor bepaalde groepen in de samenleving geïnstitutionaliseerd. Incest is een uitdrukking en teken van macht.

Wanneer Arens aan deze conclusies is toegekomen, dan heeft hij al een groot aantal zaken aan de orde gesteld. Hij begint met een inleidend overzicht van wat incest wel en niet is. Vervolgens gaat Arens aan de hand van een aantal *case-studies* in op de fysieke gevolgen van incest. Hij meent te mogen concluderen dat op de lange duur incest een enigszins negatief effect heeft op de bevolking. In de volgende hoofdstukken onderwerpt Arens de oplossingen die onze voorvaders hebben aangedragen ter verklaring van dit vraagstuk, aan een onderzoek. Vanaf Bentham voert hij ons in snel tempo via o.a. Morgan, Frazer en Freud en de (vooral Britse) structureel-functionalistische naar de nieuwste (sociobiologische) inzichten. Dit betoog bevat tevens een sterk pleidooi voor een herwaardering van de inzichten van de Zweedse Fin Edward Westermarck. Hoewel zelf nooit getrouwd, had Westermarck een scherp inzicht in de mechanismen van aantrekking en afstoting tussen de verschillende leden van de beide geslachten. Hij redeneerde, dat al te veel trouwde in de jeugd jaren niet tot verliefdheid en seksuele aantrekking leidde. Dit wordt bevestigd door studies van het *sim-pua* huwelijk in China. — Het *sim-pua* huwelijk houdt de adoptie op erg jeugdige leeftijd van een meisje in door de ouders van een ongeveer even oud jongetje, met het doel hen na de puberteit te laten huwen. — Het blijkt ook uit studies over de (seksuele) partnerkeuze van kibboetzleden in Israël.

De oplossing die Arens voorstaat, bestaat uit Westermarckse ideeën en bevindingen uit de ethologie. In de vijftiger jaren concludeerde een Japanse etholoog, dat er al in de pre-menselijke, culturele fase sprake was van het vermijden van incest. Dit sluit aan bij

Westermarck's redenering. Arens oplossing is er een waardoor tegelijkertijd zowel incestueuze praktijken als het vermijden van incest worden verklaard. Andere theorieën ter verklaring van incest en/of exogamie kunnen dat niet. Voordat hij tot afronding van zijn betoog overgaat, werkt Arens de relatie incest en macht uit. Hij doet dat onder meer aan de hand van koninklijke incest, die veeleer symbolisch dan fysiek is in het sacrale koningschap bij de Shilluk.

De lectuur van Arens' boek is een must voor het beter begrijpen en verklaren van incest. Het bevat naast *The red lamp of incest* van Robert Fox uit 1980 het meest moderne literatuuroverzicht van wat er (in de Angelsaksische wereld) op dit terrein aan studie is gedaan.

Durk Hak

Philippe Besnard, L'anomie; ses usages et ses fonctions dans la discipline sociologique depuis Durkheim. Presses Universitaires de France, Paris, 1987, 424 p.

Van het anomiebegrip, dat met Durkheim zijn intrede deed in de sociologie, bestaat een onafzienbare reeks interpretaties. Besnard begint zijn gedetailleerde studie met te laten zien dat het bij Durkheim een minder centrale rol speelt dan vele commentatoren beweren. In Durkheims latere werk blijkt de term bo-

vendien niet meer voor te komen, in de *Année sociologique* evenmin, en bij geen van de durkheimianen speelt het begrip enige rol van betekenis. Besnard levert hiervoor geen werkelijke verklaring, maar het ondersteunt zijn stelling dat het in de durkheimiaanse sociologie kennelijk niet zo'n prominente plaats inneemt.

Heel snel na de opkomst van het begrip in de jaren negentig van de vorige eeuw verdween het dus weer. Pas in de jaren dertig duikt het weer op, ditmaal in Amerika in de nieuwe sociologie-afdeling van Harvard. Daar ondergaat het door toedoen van Merton een metamorfose en in deze nieuwe gedaante wordt het na de oorlog een sleutelbegrip in de moderne sociologie.

Het hoogtepunt van deze ontwikkeling ligt rond 1965. Van Mertons bijdrage laat Besnard heel weinig heel. Zij zou incoherent en overbodig zijn, en in tegenstelling tot een hardnekkige legende is er ook nooit onderzoek meegedaan. Anomie werd een soort wachtwoord voor sociologen. Het suggereerde een centrale en bij uitstek sociologische theorie, maar in werkelijkheid vervulde het een distinctieve functie. Toen de sociologie gevestigd raakte en psychologen het begrip overnamen in experimenteel onderzoek naar de anomische persoonlijkheid, verloor het zijn functie en verdween voor de tweede maal uit de sociologie.

J. Heilbron